

זיגמונד פרויד

האלביתי

בצירוף התרגומים:

לעניין הפסיכולוגיה של האלביתי מאת ארנסט ינטש

איש החול מאת את"א הופמן

תרגום מגרמנית למסותיהם של פרויד וינטש ד"ר רות גינזבורג

תרגום מגרמנית לסיפורו של הופמן נילי מירסקי

עורך מדעי לסדרה ד"ר יצחק בנימיני

רסלינג

תוכן העניינים

הקדמה לאלביתי יצחק בנימיני / 7

הערות המתרגמת רות גינזבורג / 15

לעניין הפסיכולוגיה של האלביתי ארנסט ינטש / 21

האלביתי זיגמונד פרויד / 41

איש החול את"א הופמן / 89

זיגמונד פרויד – מקורות בתרגום לעברית / 129

הקדמה לאלביתי

יצחק בנימיני

כי יִצְפְּנִי בְּסֵכָה בְּיוֹם רְעָה
יִסְתַּרְנִי בְּסֵתֶר (heimlich) אֶהְלוּ
תהלים כו, ה

מסתו של זיגמונד פרויד "האלביתי" ("Das Unheimliche"), התפרסמה לראשונה בשנת 1919, זמן קצר לאחר תום אירועיה המחרידים של המלחמה הגדולה ושנה לפני פרסום מסתו הנועזת על אודות יצר המוות, מעבר לעקרון העונג. שתי המסות משלימות ומגבות זו את זו מבחינה תיאורטית, ומתארות יחדיו בעגמומיות-מה את הביוגרפיה הנפשית של האדם המודרני ואת אי-יכולתו להיחלץ מהטראומתי והנורא. ב"האלביתי" פרויד מתחקה אחר תחושה ששקועה כולה במילה הגרמנית unheimlich (כתואר השם וכשם עצם: das Unheimliche). השפה הגרמנית מיטיבה לכטא תחושה זו באופן כה אינטימי בינה לבין דובריה עד שזר לא יבין זאת; זו תחושת הזרות השורה בתוך האינטימי עצמו, הצמרמורת

ואי־הנחות במפגש עם הביתי שהוא בה בעת מסתורי וכמוס, מאיים ומפתה.

פרויד מתחקה אחר ה־*unheimlich* בתגובה למאמרו של הפסיכיאטר־ניורולוג ארנסט ינטש (Jentsch) "לעניין הפסיכולוגיה של האלביתי", שהתפרסם בשני חלקים בשנת 1906 בהשבועון הפסיכיאטר־ניורולוגי. אגב, ינטש עצמו התייחס לעבודתם של פרויד ויוזף ברויר (Breuer) מחקרים בהיסטריה מ־1895 בחיבורו על אודות מצב הרוח (*Die Laune*, 1902), ובחיבורו מוזיקה ועצבים (*Musik und Nerven*, 1904, 1911) כבר עסק בחוויית האלביתי ביחס למוזיקה. תגובתו של פרויד מתרכזת בתזה של ינטש, ולפיה האלביתי נובע מתחושת "אי־ודאות אינטלקטואלית" (*intellektuelle Unsicherheit*). תחושה זו בולטת במיוחד במפגש עם דימויים או יצורי כלאיים שממזגים בין החי לדומם, בין האנושי לחייתי, בין האנושי לטכנולוגי ועוד. ינטש מציין במאמרו שדוגמה בולטת לכך ניתן למצוא אצל אחד מגדולי הרומנטיקה הגרמנית המאוחרת, את"א הופמן (Hoffmann, 1776-1822). פרויד מניח שינטש התכוון בעיקר לסיפורו של הופמן "איש החול", בשל דמותה של הכובה הממוכנת אולימפיה, שהגיבור האומלל של הסיפור, נתנאל, מתאהב בה נואשות כאנטי־פיגמליון מודרני. ואולם פרויד מציע עמדה פסיכואנליטית שהיא שונה מזו של ינטש, גם אם למעשה אינו מתנתק לחלוטין מהתזה הינטשית שרודפת אותו באופן אלביתי.

כל מי שאמון על הקריאה בכתבי פרויד יודע שכתבתו יפה ורגישה ומתאפיינת בנימה אנושית. אולם כתיבה זו גם סוערת ומטלטלת את הקורא; למשל כשהוא נתקל באפשרויות שונות להבנת תופעה נפשית מסוימת, בהיסוסים של מחבר־העל שבורא את שיח הפסיכואנליזה בתוככי סדנה טקסטואלית־הגותית (כטענתו

של מישל פוקו ב"מהו מחבר", (1969). הדבר בולט במיוחד במסה שלפנינו, כאשר פרויד מבקש להתחקות אחר חוויה שעצם המבנה של הביטוי הלשוני שלה מעיד על תוכנה (ובמידה מסוימת גם מעצב אותה באופן ייחודי), חוויה שקשה להבהירה בשפת המדע; דיונו סובב סביב ה-*unheimlich* בלא רגיעה, בלא מנוח, מתזה אחת לשנייה, מדוגמה לדוגמה, ורעיונות מסוימים שהוא מציג כהערה צדדית ואגבית מתבררים לבסוף כרבי-חשיבות (כמו הקישור בין האלביתיות לחוויה הרחמית).

ניתן לאפיין את דיונו של פרויד כהתרוצצות מילולית שלפחות חלקה שקוע בהיבטים אוטוביוגרפיים, כמו הדוגמה הקומית במקצת על אודות תחושת *déjà vu* שחוה בעת טיול בעיירה איטלקית (כשהעין המקומית בוחנת את היהודי-הגרמני הזר המחפש את דרכו במבוך המיני של העיירה), או כמו תיאור האימה שתוקפת אותנו כל אימת שאנו נתקלים ב"מספר מסוים, נניח 62", שלמעשה ציין את הגיל שאליו התקרב המחבר שלנו, שהרבה לחשב את קצו בעקבות היתקלויות נומרולוגיות מסוג זה (ביטוי מוקדם לעניין של פרויד באלביתי ביחס לחוויות על-טבעיות כמו טלפתיה, הופעה חוזרת של מספרים ודז'ה וו ניתן למצוא כבר בחיבורו המוקדם מ-1905 הפסיכופתולוגיה של חיי היוסיום בפרק האחרון, "דטרמיניזם, אמונה במקריות ואמונה תפלה, נקודות מבט").

היצירה על אודות האלביתי מזכירה לנו את מקורותיו הספרותיים והתרבותיים של פרויד ברומנטיקה הגרמנית המאוחרת, על כל הדגשיה על האימה שבנשגב ועל הממד הנסתר בטבע האדם. תעייה זו ביערות המועקה והפחד היא אישית ותרבותית גם יחד ומטלטלת את הקורא כך שהיא עשויה לעורר חוויית אלביתיות גם בקרבו, כמו שציינה אלן סיקסו (Cixous) במסתה מ-1976 העוסקת באלביתי. מפתה אף לומר שיצירה זו של פרויד מהווה מפתח למכלול עולמו

האינטלקטואלי כמו גם הרגשי-אישי, וניתן לתופסה כמשל למפעלו המדעי, החל מהקישור שלו בין התחילית של un של das Unheimliche לתחילית השלילה של הלא-מודע, das Unbewusste, וכלה בציון התגובה הרווחת לשדה של המודחק ולעבודה עמו: "הפסיכואנליזה שעוסקת בחשיפת הכוחות הנסתרים האלה הפכה [...] לאלביתית ומעוררת חלחלה בעיני אנשים רבים".

בין שפע הדוגמאות שפרויד מעניק לנו, שני צירים מרכזיים, הצלובים זה בזה: ציר אחד הוא העיון במאמרו של ינטש והסתמכות חלקית עליו בניסיון לפתח עמדה עצמאית – מעין misreading אליבא דהרולד בלוס; הציר האחר הוא הניתוח המפורט והמעמיק של הסיפור "איש החול" מאת את"א הופמן. הניתוח נועד לחזק את התזה של פרויד על אודות הקשר בין האלביתי לאימת הסירוס, תזה המנוגדת לזו של ינטש על אודות האי-ודאות האינטלקטואלית (ועוד לא הזכרנו היבטים משמעותיים לא פחות של האלביתי, שלא נוכל להרחיב על אודותם בהקדמה קצרה זו, כמו ההתפרצות של האנימיזם הילדי, שהאדם המודרני והבוגר התגבר עליו לכאורה, ההתמודדות עם המוות והחזרה שלא במתכוון).

מסיבה זו הנחנו שפרסום מחודש של מסתו של פרויד לצד המאמר של ינטש והסיפור של הופמן יעשיר את חוויית הקוראים. אך בייחוד הרגשנו צורך לתרגם מחדש את המסה לעברית. התרגום הקודם, תחת הכותרת "המאויים", שפתח את הכרך מעבר לעקרון העונג ומסות אחרות בהוצאת דביר (מהדורה ראשונה ב-1968, בתרגום חיים איזק), שירת שנים רבות קוראים מתחומי הפסיכולוגיה, הפילוסופיה ולימודי האמנות והתרבות. הגיעה העת לתרגום עדכני, מדויק יותר, בעברית עכשווית, ובייחוד לתרגום שיביא את הטקסט המלא, בניגוד לגרסה העברית הקודמת שאינה כוללת חלק

הקדמה לאלביתי

מרכזי בניתוח של פרויד: אותו חלק שמביא את הערכים שפרויד מצטט ממילונים גרמניים, בלוויית רצף הדוגמאות הארכני, העצום והמאלף. בלי החלק הזה, התשתית הלשונית הניתנת לקוראים בעברית מושמטת לגמרי. הגיעה שעתה של יצירה זו לזכות בבית עברי חדש.

מסתו של פרויד על אודות ה-*unheimlich* הושלכה לכאורה אל העולם מתוך מצוקת המחבר לאחר המאורעות הטרגיים של המלחמה, כשארית בזותית של העבודה ההגותית והקלינית משנים קודמות, כאוסף מילים פתלתל על אודות חוויה זרה ומעיקה. ואמנם, גם אם פרויד התמיד בהלך הרוח הקודר של המסה על אודות שלטונו של תנטוס בחיים האנושיים, הוא לא עשה שימוש משמעותי במושג בהמשך עבודתו, וגם תלמידו הישירים לא עשו זאת, כמדומני. אולם דומה שמסה זו שרדה את עשרות השנים שחלפו. מעמדה לא נשחק, נהפוך הוא: היא נתפסת כעת כאחד הטקסטים המכוננים והמשפיעים ביותר בתחומי ביקורת האמנות והתרבות והפילוסופיה הקונטיננטלית. ואף במסגרת מגמות הקוראות לחזרה לפרויד הושב כבודה של המסה שחשיבות רבה לה לשאלות שהקליניקה האנליטית מחדדת יום-יום (ראו סמינר 10, המועקה, של ז'אק לאקאן). להלן מצורפת רשימת קריאה אפשרית ולא ממצה של כמה גישות מחקריות והגותיות אשר מתייחסות לעולם האימתני של האלביתי.

תודתי נתונה למתרגמת רות גינזבורג על תרגומה היפהפה לעבודותיהם של פרויד וינטש, תוך כדי הקפדה מקצועית על דייקנות וזרימה לשונית, וכן על ההקדמה הנאה שבה היא מצדיקה את החלטתה בדבר התרגום היאה למונח בעברית כ"אלביתי". כמו כן נתונה תודתי לנילי מירסקי, שתרגומה לסיפורו של הופמן "איש

החול" מצורף גם הוא. תודה למנחם פרי ולתמר פלג על האישור לפרסם את התרגום לסיפור, שהופיע לראשונה בספרי סימן קריאה. ותודה לעורכת הלשון מורג סגל על מלאכתה הקשובה והמעמיקה. קריאה נעימה ומחלחלת...

לקריאה נוספת

אטינגר, ברכה ל', 2011. "מעבר לחרדת 'המאויס': מאויס הייראה, מאויס החמלה וחיבוריות-גבול מטרקסיאלית", פרוטוקולים, בצלאל (גיליון מקוון: החושני באמנות).

בנימיני, יצחק, 2012. "מועקת הגבר: על אימת הביתיות הנשית ב'האלביתי' לזיגמונד פרויד", פרוטוקולים, בצלאל (בהכנה).

קריסטבה, ז'וליה, 1988. זרים לעצמנו, תרגום: הילה קרס, תל אביב: רסלינג, 2009.

Arnzen, Micael (ed.), 1997. *The Return of the Uncanny*, special issue of *Paradoxa: Studies in World Literary Genres*, vol. 3, no. 3-4.

Cixous, Hélène, 1976. "Fiction and Its Phantoms: A Reading of Freud's *Das Unheimliche* (The Uncanny)", *New Literary History* 7, 3, *Thinking in the Arts, Sciences, and Literature* (Spring): 525-548, 619-645.

Derrida, Jacques, 1994. *Specters of Marx: The State of the Debt, the Work of Mourning, and the New International*, trans. Peggy Kamuf, New York and London: Routledge.

Dolar, Mladen, 1991. "'I Shall Be with You on Your Wedding-Night': Lacan and the Uncanny", *October* 58 (Rendering the Real) (Autumn): 5-23.

Ellison, David, 2001. *Ethics and Aesthetics in European Modernist Literature: From the Sublime to the Uncanny*, Cambridge: Cambridge University Press.

Foster, Hal, 1995. *Compulsive Beauty*, New York: MIT Press.

Heidegger, Martin, 1935. ch. 4: "The Restriction of Being", *Introduction to Metaphysics*, trans. Gregory Fried and Richard Polt, New Haven and London: Yale University Press, 2000.

הקדמה לאלביתי

- Hertz, Neil, 1985. "Freud and the Sandman", *The End of the Line: Essays on Psychoanalysis and the Sublime*, New York: Columbia University Press, pp. 97-121.
- Ginsburg, Ruth, 1992. "A Primal Scene of Reading: Freud and Hoffmann", *Literature and Psychology XXXVIII*, 3: 24-46.
- Grenville, Bruce (ed.), 2002. *The Uncanny: Experiments in Cyborg Culture*, Vancouver: Arsenal Pulp Press.
- Jonte-Pace, Diane, 2001. *Speaking the Unspeakable, Religion, Misogyny, and the Uncanny Mother in Freud's Cultural Texts*, Berkeley: University of California Press.
- Kofman, Sarah, 1991. "The Double is/and the Devil", *Freud and Fiction*, Boston: Northeastern University Press, pp. 119-162.
- Lacan, Jacques, 1960-1961. *L'angoisse: Le séminaire — livre X*, Texte établi par Jacques-Alain Miller, Paris: Éditions du Seuil, 2004.
- Mori, Masahiro, 1970. "The Uncanny Valley", trans. Karl F. MacDorman and Takashi Minato, *Energy* 7, 4: 33-35.
- Morlok, Forbes, 1997. "Doubly Uncanny: An Introduction to 'On the Psychology of the Uncanny'", *Angelaki: Journal of the Theoretical Humanities* 2, 1.
- Rand, Nicholas and Maria Torok, 1994. "The Sandman Looks at 'The Uncanny': The Return of the Repressed or of the Secret; Hoffmann's question to Freud", in: Sonu Shamdasanu and Maichael Münchow (eds.), *Speculation after Freud: Psychoanalysis, Philosophy and Culture*, London: Routledge, pp. 185-203.
- Royle, Nicholas, 2003. *The uncanny*, Manchester and New York: Manchester University Press. (ראו ביבליוגרפיה מקיפה על אודות האלביתי בעמ' 333-329)
- Todorov, Tzvetan, 1970. ch. 3: "The Uncanny and the Marvellous", *The Fantastic: A Structural Approach to a Literary Genre*, Ithaca: Cornell University Press, 1975.
- Vidler, Anthony, 1994. *The Architectural Uncanny: Essays in the Modern Unhomely*, New York: MIT Press.
- Weber, Samuel, 2000. *The Legend of Freud* (Expanded edition), Stanford: Stanford University Press.